

УДК [37.014:81](477.83/.87)“1919/1939”

МОВНА ПОЛІТИКА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В СФЕРІ ОСВІТИ (НА МАТЕРІАЛАХ ГАЛИЧИНИ І ЗАКАРПАТТЯ)

Оксана РУДА

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026
Центр дослідження українсько-польських відносин
e-mail: oxana.ruda@gmail.com*

У статті досліджуються міжнародні договори та внутрішні закони й розпорядження Другої Речі Посполитої і Чехословацької Республіки, спрямовані на регулювання мовних прав національних меншин у сфері освіти. Аналізуються основні положення міжнародних договорів і конституційно-правових актів, які визначали правовий статус української мови у Галичині і Підкарпатській Русі. Висвітлюється процес утвердження української мови – як офіційної в Підкарпатській Русі та як мови викладання й навчального предмета в Галичині. На підставі наведених документів констатується, що чехословацька мовна політика щодо національних меншин, зокрема українців, суттєво відрізнялася від тієї, яку проводила Польща: надання широких мовних прав закарпатським українцям сприяло їх культурно-освітньому розвитку, натомість, обмеження мовних прав українців Галичини, запровадження мовного утравкізму лише загострювало польсько-українські відносини у краї.

Ключові слова: Галичина, Підкарпатська Русь, мовне законодавство, мовна ситуація, шкільництво, освіта, Друга Річ Посполита, Чехословацька Республіка.

З початку свого існування дві поліетнічні держави – Чехословацька Республіка та Друга Річ Посполита – зіткнулися з мовними проблемами, зокрема зі складною мовною ситуацією на новоприєднаних українських територіях. Як зазначає українська дослідниця Г. Мацюк, змістове наповнення терміна “мовна ситуація”, який вживається для окреслення реального становища мов у суспільстві, залежить від мовної, освітньої та інформаційної політики держави. Мовна ситуація становить властивий суспільству спосіб забезпечення комунікативних потреб шляхом взаємодії однієї чи кількох мов, що функціонують на окресленій території, в означеному соціумі, у межах конкретного адміністративно-політичного утворення та в означений історичний період¹.

Окреслення змісту поняття “мовна ситуація” неможливе без детального висвітлення такої його складової, як “мовне законодавство”, основу якого становлять нормативно-правові документи, що регулювали мовну політику, діяльність освітніх закладів у Польській державі та в Чехословацькій Республіці. Важливим компонентом опису

---

¹ Мацюк Г. Теоретичні засади опису мовних ситуацій у контексті прикладної соціолінгвістики // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Вип. 13. Ужгород, 2009. С. 66.

мовної ситуації у Галичині та на території сучасного Закарпаття в міжвоєнні роки є проблема функціонування мов національних меншин у навчальних закладах.

Питання мовного законодавства Другої Речі Посполитої і Чехословацької Республіки вже було об'єктом уваги істориків, педагогів, політологів. Зокрема, польський учений Є.Огоновський² досліджував мовне законодавство Другої Речі Посполитої, мовні права національних меншин Німеччини та Чехословацької Республіки. Функціонування міжнародної системи захисту прав меншин, а також польське внутрішнє законодавство вивчав К.Керський³. Становище та статус української мови у першій половині ХХ ст. висвітлював Ю.Шевельов⁴. Мовні відносини на території сучасного Закарпаття та законодавство Чехословацької Республіки розкриті у розвідках С.Черничка та Ч.Фединця⁵. Правовий аналіз мовного законодавства Другої Речі Посполитої здійснив В.Марковський⁶.

Мета статті – проаналізувати основні положення міжнародних договорів і конституційно-правових актів Другої Речі Посполитої та Чехословацької Республіки і визначити їх вплив на розвиток функцій української мови, насамперед у сфері освіти.

Під юрисдикцією Чехословацької Республіки українські землі опинилися за дипломатичної підтримки країн Антанти при ігноруванні волі місцевого населення. Міжнародно-правовою основою входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки стали рішення Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., Сен-Жерменський мир від 10 вересня 1919 р. і Трианонський договір від 4 червня 1920 р. Закарпаття увійшло до складу республіки як автономне утворення з офіційною назвою “Підкарпатська Русь”. Натомість, Галичину до складу Польської держави було включено за рішенням Ради представників держав-переможниць від 21 листопада 1919 р. терміном на 25 років. Щоправда, 15 березня 1923 р. часове обмеження на управління краєм було скасоване і підтвержене польське право на ці території. Автономії українські землі так ніколи і не отримали⁷. У Галичині, як і на Закарпатті, більшість усього населення становили українці.

Питання повоєнного облаштування Європи, створення міжнародної системи захисту національних меншин стали першорядними на Паризькій мирній конференції. Відносини між меншинами і владою мали конфліктний характер не лише у Другій Речі Посполитій, а й в інших новостворених європейських державах – Югославії, Румунії, меншою мірою – у Чехословацькій Республіці. Права національних меншин були зафіксовані також у серії міжнародних угод між державами-членами Антанти та групою нових східноєвропейських країн. Ці ж угоди визнали Лігу Націй інститутом, який повинен гарантувати їх реалізацію⁸.

Першу таку угоду було укладено 28 червня 1919 р. між Англією, Францією, США, Італією, Японією та Польщею. Відповідно до так званого Малого Версальського

² *Ogonowski J.* Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. Warszawa, 2000.

³ *Kierski K.* Ochrona praw mniejszości w Polsce. Poznań, 1933.

⁴ *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / пер. з англ. О.Соловей. Київ, 1987.

⁵ *Черничко С.* Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року). Ужгород, 2014.

⁶ *Марковський В.Я.* Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2014.

⁷ *Терлюк І.Я.* Західні українські землі в період міжвоєнної окупації: короткий нарис історії держави і права. Львів, 2007. С.34–35, 60.

⁸ *Кушнір В.* Ліга Націй та українське питання. 1919–1934 рр. Дис. ... канд. іст. наук. Львів, 1999. С.22, 25.

трактату, ратифікованого сеймом Другої Речі Посполитої 31 липня 1919 р., польський уряд в односторонньому порядку взяв на себе зобов'язання забезпечити національним меншинам усю повноту політичних і громадянських прав (ст.1, 2, 7–10). Зокрема, згідно зі ст.8, меншини отримали однакові з титульною нацією права на заснування й утримання шкіл, виховних закладів, громадських організацій, в яких можна вільно використовувати рідну мову, при цьому фінансова підтримка їх з боку держави не передбачалася – національні меншини мали створювати їх власним коштом⁹. Це означає, що подібні заклади було віднесено до “приватної” сфери суспільних відносин, в яку держава не мала втручатися ні фінансово, ні організаційно. Для непольського населення Галичини, зокрема українців і німців, позитивним моментом у цьому положенні було те, що держава зобов'язувалася не нав'язувати мови викладання у приватних школах, тобто, фактично йшлося про право національної меншини на культурну автономію¹⁰.

Згідно зі ст.9 Малоого Версальського трактату, у містах та округах, де частка представників національних меншин є ваговою, польський уряд повинен був забезпечити за бюджетні кошти функціонування початкових шкіл з навчанням рідною мовою та обов'язковим вивченням польської мови. Попри таке зобов'язання влади, належного фінансування непольські навчальні заклади так і не отримали, що пояснюється спрямуванням національно-освітньої політики держави на колонізацію національних меншин. Початкове шкільництво непольського населення Галичини могло розвиватися лише за умови надання краю культурної автономії, однак цього так і не сталося. Про середню і вищу освіту рідною мовою у договорі не йшлося, що порушувало задекларований у трактаті принцип, який гарантував рівність перед законом усім громадянам, незалежно від їх народження, мови, раси чи релігії, та однакові цивільні й політичні права¹¹.

Чинність ст.9 поширювалася на німецькомовне населення, яке проживало лише на теренах колишнього прусського володіння, що порушувало територіальну універсальність договору. Ст.10 Малоого Версальського трактату передбачала поширення ст.9 також на єврейські школи. Єврейські гміни (до складу яких могли входити лише громадяни Польщі) мали сформувати спеціальні місцеві шкільні комітети для створення початкових шкіл, управління ними та розподілу фінансування між навчальними закладами¹². Якщо положення ст.9 набули розвитку у підзаконних та урядових актах, які впроваджувалися в життя, то свої зобов'язання за ст.10 Друга Річ Посполита так ніколи і не виконала¹³.

Про захист мовних прав національних меншин в освітній сфері йшлося також у Ризькому мирному договорі від 18 березня 1921 р. Відповідно до ст.7 цього документа, українці, як і росіяни та білоруси, отримали право, у межах внутрішнього законодавства, розвивати рідну мову та культуру, зокрема, створювати національні школи¹⁴. Однак ця стаття мала декларативний характер і жодних конкретних гарантій забезпечення мовних прав цим народам не містила.

⁹ Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – Dz. U.). 1920. Nr110. Poz.728. S.1938.

¹⁰ Марковський В. Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо української національної меншини у сфері мовних відносин // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 57. 2013. С.108.

¹¹ Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. S.48.

¹² Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku. S.1938–1939; Kierski K. Ochrona praw mniejszości w Polsce. S.508.

¹³ Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. S.48.

¹⁴ Документи внешней политики СССР: В 24-х т. Т.3: 1 июля 1920 г.–18 марта 1921 г. Москва, 1959. С.626–627.

Невдовзі Польська держава відмовилася від виконання навіть цих мінімальних правових зобов'язань перед непольським населенням, відкликавши 1934 р. свій підпис під Версальським договором, а міністр закордонних справ Ю.Бек подав до сейму проект закону про скасування зобов'язань щодо національних меншин.

У Чехословацькій Республіці права національних меншин були зафіксовані в Сен-Жерменському договорі, який набув чинності 16 липня 1920 р.¹⁵, причому ст.1–8 розділу I цього документа за змістом повністю збігалися з відповідними статтями договору, укладеного з Польщею. Питання громадянства регулювали ст.3–6 договору. Мовних прав меншин, подібно до польського варіанта договору, стосувалися ст.7–9. Рівність усіх громадян перед законом, незалежно від раси, мови чи релігії, проголошувала ст.7. Також у договорі йшлося про право кожного громадянина вільно послуговуватися будь-якою мовою, про заборону запроваджувати обмеження на використання будь-якої мови у приватних і торговельних відносинах, у публікаціях і на публічних зібраннях. Відповідно до ст.8, представники національних меншин мали право власним коштом створювати благодійні, релігійні або соціальні установи, школи та інші виховні заклади, а також вільно користуватися у них рідною мовою (це стосувалося також віросповідання)¹⁶.

На відміну від ст.9 розділу I договору, підписаного Польщею, згідно з якою уряд зобов'язувався забезпечити рідною мовою лише початкову освіту, чехословацьким громадянам була обіцяна можливість навчати своїх дітей рідною мовою у школах всіх ступенів – від початкових до вищих¹⁷. Статті 10–13 розділу II договору зобов'язували Чехословацьку Республіку надати Підкарпатській Русі широкую автономію з власним самоврядуванням, створити орган, який мав би законодавчу владу у сферах освіти, релігії та користування мовами, а також у питаннях місцевої адміністрації. Як і Польща, свої зобов'язання щодо автономії Чехословацька Республіка до осені 1938 р. не виконала¹⁸.

Мовні права національних меншин в освітній сфері регулювали також внутрішні закони і розпорядження Другої Речі Посполитої та Чехословацької Республіки. Під тиском міжнародної спільноти Польська держава у своїх конституційних актах змушена була задекларувати принцип рівноправності усіх громадян і поваги до етнічних, расових, релігійних і мовних меншин. Конституція 1921 р. гарантувала своїм громадянам право збереження їхньої національності, розвитку мови та національних особливостей (ст.109). Національним, релігійним і мовним меншинам гарантувалося право на створення й утримання освітніх закладів і вільне використання у них рідної мови (ст.110)¹⁹. Конституція 1935 р. залишила чинними ст.109–110 Конституції 1921 р.²⁰, однак ні в Конституції 1921 р., ні в Конституції 1935 р. не було норм, які б гарантували меншинам право на освіту рідною мовою та державне фінансування непольських навчальних закладів.

¹⁵ Treaty between the principal allied and associated powers (the British Empire, France, Italy, Japan and the United States) and Czechoslovakia, signed at St. Germain-En-Laye (1919, 10 September). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-4.pdf> (10.01.2016)

¹⁶ Treaty between the principal allied and associated powers (the British Empire, France, Italy, Japan and the United States) and Czechoslovakia, signed at St. Germain-En-Laye (1919, 10 September).

¹⁷ Черничко С. Наш місцевий Вавилон. С.67–68; *Ogonowski J.* Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. S.257–258.

¹⁸ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. С.240–241; Черничко С. Національна політика держави // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання. Ужгород, 2010. С.649.

¹⁹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // Dz. U. 1921. Nr44. Poz.267. S.653.

²⁰ Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 roku // Dz. U. 1935. Nr30. Poz.227. S.497–508.

Конституція Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. надавала значно ширші мовні права національним меншинам, ніж польські конституції. Шостий розділ Конституції “Захист прав національних, релігійних і расових меншин”²¹ проголошував рівність усіх громадян перед законом, незалежно від раси, мови чи релігії, та давав їм можливість здобувати освіту рідною мовою. Багато уваги у документі приділено мовним питанням. Насамперед, громадянам гарантувалося право вільно використовувати мову на власний розсуд у приватному і діловому спілкуванні, в релігійних інституціях, у пресі, на громадських зборах (§128). Загалом §128, 130–132 майже повністю відповідали ст.7–9 Сен-Жерменського договору. Лише п.4 ст.7 договору, в якому йшлося про право використання мов національних меншин у судах, був замінений §129, відповідно до якого основи мовних прав у Чехословацькій Республіці мав окреслити окремий закон, який був складовою Конституції. Мову освіти окреслював §131 – згідно з ним, у містах і округах, заселених переважно громадянами, які говорять іншою мовою, аніж “чехословацька”, та їхнім дітям гарантована можливість здобуття освіти рідною мовою. Водночас “чехословацьку” мову школярі мали вивчати як обов’язковий предмет²². Словосполучення “чехословацька мова” слугувало своєрідним прикриттям ідеології “чехословакізму” (теорії єдиної чехословацької політичної нації), тобто рівноправ’я двох народів – чехів і словаків, хоча фактично в політичному і мовному сенсах у державі домінували чехи. Зокрема, в адміністрації й освітній сфері Підкарпатської Русі доцільніше було б запровадити не чеську, а словацьку мову, яка є ближчою до української²³. Конституція залишила відкритим питання про урядову мову та про місце інших мов в освітній сфері та адміністрації. Насильницьку асиміляцію національних меншин забороняв §134²⁴.

У плані створення державного механізму гарантій вільного розвитку національних меншин важливим став “Закон про принципи мовного права в Чехо-Словацькій Республіці”²⁵, виданий 29 лютого 1920 р. на основі §129 Конституції. Відповідно до §1 цього закону, державною й офіційною мовою в державі стала “чехословацька” мова.

Для забезпечення мовних прав національних меншин, згідно з §2 цього закону, передбачалося створення територіальної одиниці – судового округу або судового повіту, в межах якої переважали мовні права тієї мовної меншини, яка, за переписом, становила тут не менше 20% населення²⁶. Ці мовні права передбачали подання їхньою рідною мовою документів до органів влади й отримання відповідей на них двома мовами – “чехословацькою” і мовою меншини. Передбачалося також, що відповідь може надаватися лише мовою меншини, але з яких питань і якими саме органами влади, мало визначити виконавче розпорядження²⁷. Прокуратура республіки була зобов’язана формулювати публічне звинувачення проти особи, яка говорить іншою мовою, вказувати

²¹ The Law of February 29th, 1920 whereby the Constitutional Charter of the Czechoslovak Republic is introduced // The Constitution of the Czechoslovak Republic / with introduction by J.Hoetzl, V.Joachim. Prague, 1920. P.45–46.

²² The Law of February 29th, 1920 whereby the Constitutional Charter of the Czechoslovak Republic is introduced. P.46.

²³ Черничко С. Наш місцевий Вавилон. С.72–74.

²⁴ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. С.241; Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. S.258–259.

²⁵ An Act Dated the 29th of February 1920 in Pursuance of §129 of the Constitutional Charter Establishing the Principles of Language Rights within the Czechoslovak Republic // The Constitution of the Czechoslovak Republic / with introduction by J.Hoetzl, V.Joachim. Prague, 1920. P.47–50.

²⁶ An Act Dated the 29th of February 1920 in Pursuance of §129 of the Constitutional Charter Establishing the Principles of Language Rights within the Czechoslovak Republic. P.48.

²⁷ Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. S.261–262.

їй на необхідність послуговуватися і цією мовою, а за можливості, тільки цією мовою. Передбачалося також фінансування установ представників національних меншин з державного бюджету в районах їх компактного проживання²⁸. Мовний закон гарантував меншинам право навчатися рідною мовою. Зокрема, у §5 йшлося про те, що «інструкції, призначені для шкіл національних меншин, мають бути написані їхньою мовою. Так само освітні та культурні установи, призначені для національних меншин, мають управлятися їхньою мовою».

Права русинської мови у Підкарпатській Русі регулював §6 Закону від 29 лютого 1920 р. У законі, як і в §3 Конституції, зазначалося, що створений у майбутньому парламент зможе ухвалювати мовні закони самостійно, а до часу врегулювання цього питання чинним залишався мовний закон, однак з урахуванням особливостей мовних відносин у краї²⁹. Щоправда, до кінця існування Чехословацької Республіки парламент так і не був скликаний. Відповідно до §7, мовні суперечки мали вирішувати компетентні державні наглядові органи, трактуючи їх як справи державної адміністрації, незалежно від обставин, у яких вони виникли. Виконання закону органами державної виконавчої влади забезпечував §8. Якщо, згідно з польським мовним законодавством, національні меншини не мали можливості оскаржувати порушення своїх мовних прав³⁰, то у виконавчій постанові закону про мови 1926 р. Чехословацької Республіки додатково зазначалося, що у всі суди та установи регіону можна подавати документи та заяви русинською або малоросійською мовами. Цими мовами, поряд з чехословацькою, мали бути написані назви установ та офіційні оголошення³¹.

У Чехословацькій Республіці закон про мови та інші постанови, ухвалені для регулювання функціонування мов, зокрема закони від 13 липня 1922 р. і 8 червня 1923 р., які запровадили вивчення державної мови в освітніх закладах, урядова постанова від 1924 р. і виконавча постанова закону про мови від 3 лютого 1926 р. надавали національним меншинам доволі широкі мовні права в освітній сфері: гарантували вільне користування мовами меншин як в усній, так і в письмовій формах, а також освіту рідною мовою. Як свідчать формулювання цих норм, держава не дозволяла, а наказувала застосовувати мову меншини в регіоні, де частка її носіїв досягала визначеного показника. На підставі цього документа використання української мови в офіційних сферах, в тому числі у шкільництві, на території сучасного Закарпаття стало можливим і без автономії. У Підкарпатській Русі функціонувало три мови – українська, російська (нею послуговувалися місцеві москвофіли) і так звана русинська (своєрідна літературна форма закарпатських діалектів української). Як наслідок – на більшості території сучасного Закарпаття таблиці у громадських місцях з назвами шкіл, товариств, вулиць тощо були виконані двома (чехословацькою і русинською) або трьома (чехословацькою, русинською й угорською) мовами³².

Чехословацька влада, поставивши за мету дати освіту широким верствам населення, сприяла навчанню рідними мовами. Для цього шкільний реферат (орган мініс-

²⁸ Терлюк І.Я. Західні українські землі в період міжвоєнної окупації: короткий нарис історії держави і права. С.68–69.

²⁹ An Act Dated the 29th of February 1920 in Pursuance of §129 of the Constitutional Charter Establishing the Principles of Language Rights within the Czechoslovak Republic. P.49.

³⁰ Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. S.263.

³¹ Черничко С. Національна політика держави. С.651.

³² Берегасі А. Державний статус української/русинської (руської) мови на Закарпатті у XX столітті // Тека Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych. OL PAN, 2012. S.30; Черничко С. Наш місцевий Вавилон. С.75–77.

терства освіти Чехословацької Республіки, який опікувався освітою в Підкарпатській Русі) дотримувався таких основних принципів: доступність початкових шкіл для простого народу; сприяння національним меншинам в отриманні середньої і фахової освіти рідною мовою (було відкрито чотири україномовних гімназій); розбудова мережі початкового шкільництва з урахуванням відносин, які склалися в краї; надання закарпатцям можливості здобувати освіту в усіх школах Чехословацької Республіки; доступність усіх навчальних і наукових установ. Щоправда, дотримуватися цих принципів у Підкарпатській Русі було нелегко, насамперед через відсутність літературної мови, яка мала б використовуватись у навчанні, а також через брак фахових підручників і вчителів. Щоб заповнити ці прогалини, шкільний реферат почав запрошувати на викладацьку роботу українських емігрантів, більшість з яких становили високоосвічені фахівці з педагогічним досвідом, саме вони і стали авторами україномовних підручників для шкіл Підкарпатської Русі³³.

30 серпня 1919 р. у “Примітках до мовного закону” Президент Чехословацької Республіки Т.Масарик, який багато уваги приділяв мовному питанню в Підкарпатській Русі, писав: “У русинів існують давні суперечки стосовно співвідношення їх діалекту і російської літературної мови. Мій погляд такий: офіційною та викладавкою має бути народна мова... Відносно навчання чеської (словацької) мови в школах національних меншин, то не вважаю правильним запроваджувати її в початкових школах лише тому, що вона є державною. Народ хай вирішує сам, чи він бажає і в якій мірі запровадження чеської мови в початкових школах... У середніх школах вистачить її факультативного навчання, якщо існував би опір проти її обов’язкового викладання”. Ці погляди свідчать про розуміння Т.Масариком мовних проблем національних меншин на Підкарпатській Русі, про визнання їх національно-культурних прав³⁴.

Термін “народна мова”, який з 1919 р. використовувався в офіційних документах, не мав чіткого визначення. У відповідь на свій офіційний запит до міністерства шкільництва та народної освіти щодо пояснення значення цього терміна Верховне командування Підкарпатської Русі отримало таке пояснення філологів Карлового університету: оскільки місцеві діалекти належать до малоруської (української) мови, то їй як літературну потрібно запровадити саме малоруську³⁵. Врахувавши рекомендації спеціалістів, міністерство шкільництва та народної освіти, а також шкільний реферат почали впроваджувати в навчальний процес українську мову з етимологічним правописом. Оскільки ж цей правопис уже тривалий час не використовувався і застарів, чеську мовну політику критикували як українофіли, так і москвофіли.

Боротьба між українським і російським мовними напрямками точилась у чотирьох площинах: політичній, освітній, видавничій і релігійній. Ю.Шевельов писав, що наслідком цієї мовної війни стало те, що не лише українські селяни не знали, якою мовою вони

³³ Стряпко І.О. Роль української політичної еміграції у розвитку освіти на Закарпатті 1919–1939 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип.39. Запоріжжя, 2014. С.132.

³⁴ Штець М. Національна мова українців Закарпаття у міжвоєнний період у світлі соціолінгвістики // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини, 1919–1939: Збірник матеріалів 6-ї наукової карпатознавчої конференції, Пряшів, 2–4 вересня 1998. Пряшів, 2000. С.297–298; Кравчук О. Національна політика Чехословаччини на Закарпатті в оцінках Томаша Масарика // Етнічна історія народів Європи. Вип.28. Київ, 2009. С.66.

³⁵ Ганчин В. Деякі історично-правові аспекти мовного питання в Закарпатті // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року). Ужгород, 1993. С.25–26.

говорять, а й місцева інтелігенція не раз вагалась у виборі мови³⁶. Громадський діяч О.Пайкош мовну боротьбу в шкільництві описав так: “Мовне питання розкрито до повної анархії: скільки шкіл, стільки “мов викладання”. Навіть в одній школі вчили всяк на свій смак: і за граматику І.Панькевича (з орієнтацією на українську літературну мову), і рутено-мадяронським суржилом (майже не зрозумілим учням), і покарпаторуськи... і скаліченою російською мовою... Отже, в школах не те щоб нарощували знання з нашої мови ... що всупереч переслідуванням дійшла до нас у живих говірках української мови, а навпаки – калічили її”³⁷. Шкільний реферат не надавав особливого значення цим порушенням у шкільництві. Як наслідок, дітей навчали за російськомовними підручниками, незатвердженими міністерством, в одній школі вчителі могли вчити дітей різними мовами, що не могло не позначитися на якості навчання.

Немає достовірних відомостей про те, якою саме мовою навчали в тих школах Закарпаття, які вважалися школами з руською мовою викладання (у 1935/35 н.р. з 769 народних шкіл 465 було з руською мовою навчання, що становило 60,47%, а з 62 громадських – 18, або 29,3%)³⁸, оскільки в одних школах навчали російською мовою, в других – українською, а в третіх як мову навчання використовували місцевий говір.

У 20-х роках український напрям у навчанні активно розвивався. Завдяки проукраїнській політиці чехословацького уряду, на Закарпатті діяли чотири україномовні гімназії та три вчительські семінарії, Ужгородська духовна семінарія, а з 1921 р. у Празі функціонували Український вільний університет і Українська господарська академія. Усе це сприяло зміцненню національної свідомості української місцевої інтелігенції, поживленню культурно-освітнього життя на Закарпатті³⁹.

Початково влада намагалася дотримуватися нейтралітету у боротьбі трьох мов: і в школах, і в державних установах дозволялося вживати їх на однакових засадах – за вибором місцевого населення. Однак наприкінці 20-х–на початку 30-х років урядова мовна політика змінилася у бік чехізації та підтримки москвофільських настроїв. Так, 9 червня 1930 р. був виданий наказ, який зобов'язував шкільних інспекторів послугуватися в офіційному листуванні “чехословацькою” мовою, що мотивувалося невірністю мовного питання у краї. Щоправда, через масові протести у серпні того ж року наказ довелось скасувати. 7 листопада 1930 р. було видане ще одне мовне розпорядження – міністр освіти Чехословацької Республіки дозволив використовувати у навчальному процесі російські підручники, і вже з 1 жовтня 1936 р. школи отримали їх до вжитку. Тенденція до зрівняння в правах української та російської мов остаточно утвердилася 15 липня 1937 р. Процес дискримінації української мови почався ще на початку 30-х років: так, вживати прикметник “український” було заборонено ще 1933 р., а згодом – у 1936 р. – ще раз⁴⁰. Про мовну ситуацію, що склалася у краї, громадсько-політичний діяч А.Штефан згадував так: “П'ять років першої ери настільки зміцнили народовецький рух, що пізніші чехізатори... не могли спинити ріст і силу

³⁶ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. С.243.

³⁷ Пайкош О. Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст. // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року). Ужгород, 1993. С.256–257.

³⁸ Черничко С. Наш місцевий Вавилон. С.121.

³⁹ Белей Л.О. Мовна ситуація на Закарпатті у міжвоєнний період // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року). Ужгород, 1993. С.58.

⁴⁰ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. С.249.

народовецького українського шкільництва”⁴¹. Статус офіційної українська мова отримала лише 25 листопада 1938 р. після надання краю автономії. Державною мовою на Закарпатті українська мова стала після проголошення незалежності 14 березня 1939 р.⁴²

Конституційне законодавство Чехословацької Республіки заклало доволі міцне підґрунтя для вільного розвитку національних і релігійних меншин, до яких належали й українці. Чехословацька політика щодо національних меншин, зокрема щодо українців, вигідно відрізнялася від політики Другої Речі Посполитої – від початку свого існування вона, як і більшість тогочасних новоутворених у східноєвропейському регіоні держав, взяла курс на формування мононаціональної держави. Трактуючи поліетнічність як загрозу національному суверенітету, польські правлячі кола намагалися мінімізувати лінгвістичну строкатість населення шляхом асиміляції національних меншин. Більшість політиків і польська громадськість були переконані, що незалежна Польща може існувати лише як держава польського народу. Найжорсткішу колонізаційну політику держава проводила щодо тих етнічних груп, які, на її думку, могли зашкодити її внутрішній безпеці та цілісності – українців, білорусів, литовців, для асиміляції яких застосовувалися різні методи: фальсифікація історичного минулого, відомостей про національний склад приєднаних територій, зокрема Галичини, і навіть насильство⁴³.

З огляду на кількісне переважання українців у Галичині, їх високу національну свідомість, польська влада змушена була вести на цих теренах особливу національну та мовну політику, спрямовану на поглиблення регіональних відмінностей та асиміляцію українського населення⁴⁴.

Першим кроком у врегулюванні мовного питання в Польській державі стало прийняття Закону про державну мову і офіційну мову в державних і самоуправних адміністративних структурах від 31 липня 1924 р.⁴⁵. Для роз'яснення положень закону було видано низку підзаконних актів, які визначали правовий статус польської мови як державної та мов національних меншин: української – на теренах Львівського, Тернопільського, Станіславівського, Волинського та Поліського воєводств; білоруської – у межах Польського, Новоградського, Віленського воєводств, Гроденського та Волковийського повітів Бялостоцького воєводства; литовської – у Віленському воєводстві.

Згідно з законом, непольське населення мало право використовувати рідну мову в письмових та усних відносинах з державно-адміністративними органами першої і другої інстанцій лише на окреслених теренах. Службові особи органів місцевої влади були зобов'язані приймати звернення громадян, написані їх рідною мовою, і відповідати на звернення тією ж мовою, хоча й з певними застереженнями (зокрема, українці Волині мали додатково висловити прохання надати їм відповідь рідною мовою, у містах з окремим адміністративним статусом міська влада сама вирішувала, якою мовою відповідати на звернення). Органи місцевого самоврядування могли вести документацію двома мовами. Будь-яке інше листування з органами державної влади мало вестися польською мовою. У війську, в установах зв'язку та на залізничному транспорті допускалося використання

⁴¹ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн.2. Торонто, 1981. С.306.

⁴² Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ, 2008. С.294.

⁴³ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979. S.21.

⁴⁴ Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ, 2008. С.308–310.

⁴⁵ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych // Dz. U. 1924. Nr73. Poz.724. S.1094–1095.

лише польської мови⁴⁶. Вживання німецької мови у відносинах з державними установами мало бути врегульоване наступними законами (ст.8). Деякі положення закону, зокрема ті, що обмежували право громадян отримати відповідь рідною мовою, відверто суперечили конституційному принципу рівності громадян Другої Речі Посполитої перед законом, тобто, суперечили конституційним принципам мовної політики Польщі⁴⁷.

З метою створення умов для спільного навчання і виховання дітей різного етнічного походження, які проживали у східних воєводствах (Львівському, Тернопільському, Станіславівському, Поліському, Волинському, Новоградському, Віленському, Бялостоцькому (Гроденський і Волковиський повіти) 31 липня 1924 р.⁴⁸ було прийнято спеціальний шкільний закон, 7 січня 1925 р.⁴⁹ доповнений розпорядженням міністра віровизнань та освіти. Згідно з цим законом, школа мала бути польською за характером. На окреслених теренах основним типом державної школи мала стати утравквістична (двомовна) школа, покликана виховувати з учнів польської та інших національностей відданих громадян у взаємній пошані до національних особливостей (ст.2). Приватні школи національних меншин мали створюватися на тих самих засадах, що й польські (ст.1)⁵⁰. Навчання мовою національної меншини в школі було можливим за умови, що громада меншини становить не менше як 25% населення (на цій підставі права навчатися рідною мовою в Краківському та Люблінському воєводствах були позбавлені учні-українці як державних, так і більшості приватних шкіл) і що батьки не менше 40 учнів подали про це відповідні прохання-декларації. Якщо ж у школі налічувалося 20 учнів-поляків, вона ставала двомовною: вже з першого класу вводилися читання та письмо польською мовою, а українською викладалися лише природознавство, малювання, ручна праця та фізкультура⁵¹. Водночас в одномовних школах з непольською мовою навчання деякі предмети, зокрема історію та географію, учні вивчали польською мовою. Відповідно до ст.4 закону, учні всіх державних і приватних одно-, дво- і трикласних шкіл з непольською мовою навчання обов'язково вивчали державну мову на такому рівні, щоб згодом мати змогу навчатися в польських або утравквістичних середніх навчальних закладах. У чотири-, п'яти-, шести- та семикласних державних і приватних школах з непольською мовою навчання передбачалося не лише вивчення польської мови, а й навчання державною мовою польської історії та відомостей про тогочасну Польщу⁵². Представники національних меншин вкрай критично оцінювали польське мовне законодавство в освітній сфері.

Створити середній навчальний заклад з українською чи білоруською мовами навчання можна було лише за умови, якщо з заявою про це зверталися батьки 150 учнів, які відвідують польськомовні школи відповідного типу в одному повіті або місті. З огляду

⁴⁶ Кавулич О. Проблема українського шкільництва крізь призму суспільно-політичних часописів Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. Львів, 2008. С.544.

⁴⁷ Марковський В.Я. Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.). С.8–9.

⁴⁸ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. 1924. Nr79. Poz.766. S.1212–1214.

⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. 1925. Nr3. Poz.33. S.26–30.

⁵⁰ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. S.1212–1213.

⁵¹ Гетьманчук М.П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів, 2008. С.241.

⁵² Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. S.1213.

на ст.6 прийнятого закону, кураторія Львівського шкільного округу зобов'язана була поступово об'єднувати українські гімназії у Львові, Перемишлі та Тернополі з польськими, перетворюючи їх на утравістичні⁵³. І лише організовані виступи українців змусили міністра освіти С.Габського скасувати це розпорядження⁵⁴.

На навчання у державних професійних школах двома мовами – державною та мовою національної меншини – мали наполягати батьки дітей непольської національності, які становили 40% усіх учнів школи. Відповідно до закону, мову навчання мали визначати шкільні плебісцити, однак відбувалися вони за умов терору та підкупів, а їх результати заздалегідь підтасовували шкільні управи та політичні органи⁵⁵. На підставі сфальсифікованих результатів плебісцитів 1925 і 1932 рр. багато українських шкіл були переведені на польську мову або стали двомовними.

В утравістичних школах і школах з викладанням мовами національних меншин діловодство велося польською мовою. Свідоцтва та інші внутрішні документи укладалися двома мовами.

Загалом закон послужив підставою для розбудови мережі польськомовного шкільництва, збільшення кількості утравістичних шкіл за рахунок зменшення кількості освітніх закладів з навчанням мовами національних меншин. Так, якщо у Львівському шкільному окрузі у 1921/22 н.р. 51,7% усіх шкіл були українськими, то у 1929/30 н.р. – 15,1%, а в 1937/38 н.р. – лише 6,9%⁵⁶. Державне українське середнє шкільництво Галичини було представлене шістьма гімназіями та паралельними класами з українською мовою викладання в Стрию і Бережанах, водночас налічувалося 39 польських гімназій і 11 реальних шкіл⁵⁷.

Як висновок: від початку входження українських теренів – Галичини та Закарпаття – до складу самостійних Другої Речі Посполитої та Чехословацької Республіки мовна політика цих держав щодо національних меншин значною мірою різнилася. Якщо польська влада запроваджувала закони, що обмежували вживання мов національних меншин, зокрема української, то на території сучасного Закарпаття, навпаки, вільно функціонували три мови: українська, російська і русинська. Результати мовної політики Другої Речі Посполитої в сфері освіти позначилися на загальному стані освіти українців Галичини, призвели до скорочення кількості початкових і середніх освітніх закладів, ускладнили навчання української молоді у вищих навчальних закладах. Українці Чехословацької Республіки мали значно більші мовні права, аніж українці Другої Речі Посполитої. Чехословацька влада, особливо у 20-х роках ХХ ст., намагаючись підняти рівень освіти та культури українців, сприяла відкриттю україномовних народних і середніх навчальних закладів на Закарпатті, публікації україномовних підручників і забезпеченню ними шкіл. Якщо Польща ставила за мету асимілювати та полонізувати національні меншини, то в Чехословацькій Республіці знищення національних меншин було заборонене, держава сприяла культурно-освітньому розвитку і створювала умови для життєдіяльності мов меншин.

⁵³ О.І. Польонізація українських середніх шкіл // Діло. 1925. Ч.189.

⁵⁴ Проти полонізації українського шкільництва // Діло. 1925. Ч.194.

⁵⁵ Chalupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995. Lublin, 1998. S.46.

⁵⁶ Syrnyk M. Українці в Polsce 1918–1939: Oświata i szkolnictwo. Wrocław, 1996. S.55.

⁵⁷ Федорович К. Українські школи в Галичині у світлі законів і практики. Львів, 1924. С.35.

**LANGUAGE POLICY IN THE SPHERE OF EDUCATION
OF THE SECOND POLISH REPUBLIC AND CZECHOSLOVAK REPUBLIC
(based on materials of Galicia and Transcarpathia)**

Oksana RUDA

*I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
4, Kozelnitska St., 79026, Lviv, Ukraine
Centre for Study of Ukrainian-Polish relations
e-mail: oxana.ruda@gmail.com*

The article examines international treaties and internal laws and orders of the Second Polish Republic and the Czechoslovak Republic that were supposed to regulate the language rights of national minorities in the field of education. The main provisions of the international treaties and constitutional legal acts which defined the legal regime of the Ukrainian language in Galicia and Subcarpathian Rus' are analyzed. It discusses the approval process of the Ukrainian language status as an official in the Subcarpathian Rus' and as a language of instruction, and a school subject in Galicia. It is proved that the Czechoslovak language policy in relation to national minorities, in particular, Ukrainians, was significantly different from that conducted by Poland. Providing broad linguistic rights of the Transcarpathian Ukrainians contributed to their cultural and educational development, but limitation of the language rights of the Ukrainians of Galicia, the introduction of language utraquism only worsened the Polish-Ukrainian relations in the region.

Key words: Galicia, Subcarpathian Rus', language legislation, linguistic situation, education, Second Polish Republic, the Czechoslovak Republic.

**ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ
И ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ
(на материалах Галичины и Закарпатья)**

Oksana RUDA

*Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины
ул. Козельницкая, 4, Львов, 79026
Центр исследования украинско-польских отношений
e-mail: oxana.ruda@gmail.com*

В статье исследуются международные договоры, а также внутренние законы и распоряжения Второй Речи Посполитой и Чехословацкой Республики, направленные на регулирование языковых прав национальных меньшинств в сфере образования. Анализируются основные положения международных договоров и конституционно-правовых актов, определяющие правовой режим украинского языка в Галичине и Подкарпатской Руси. Освещается процесс утверждения статуса украинского языка – как официального в Подкарпатской Руси и как языка преподавания и учебного предмета в Галичине. Доказано, что чехословацкая языковая политика в отношении национальных меньшинств, в частности украинцев, существенно отличалась от той, которую проводила Польша: предоставление широких языковых прав закарпатским украинцам способствовало их культурно-образовательному развитию, зато ограничения языковых прав украинцев Галичины, введение языкового утравизма только обострили польско-украинские отношения в крае.

Ключевые слова: Галичина, Подкарпатская Русь, языковое законодательство, языковая ситуация, образование, Вторая Речь Посполитая, Чехословацкая Республика.

Стаття надійшла до редколегії 31.08.16
Прийнята до друку 14.09.16